

УДК: 811.111'276.6:614.233.4

Людмила Георгіївна Русалкіна,
доцент кафедри іноземних мов,
Одеський національний медичний університет,
вул. Пастера, 2, м. Одеса, Україна

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ І СТАНОВЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ЛІКАРІВ В УКРАЇНІ

У статті актуалізується освіта у сучасному суспільстві, яка належить до найважливіших системоутворювальних галузей держави і є необхідною умовою забезпечення послідовного економічного і соціального розвитку суспільства, консолідації усіх його інституцій, гуманізації суспільно-економічних відносин, формування нових життєвих орієнтирів особистості.

Вища медична освіта переживає сьогодні глибокі кардинальні зміни, які мають на меті вирішити стратегічне завдання – наслідувати тенденції розвитку європейської вищої школи, привести у відповідність зміст і форми освіти з подальшою інтеграцією в європейський і світовий освітній простір.

Ключові слова: підготовка лікарів, професійна підготовка, вища медична освіта.

Вивчення, аналіз і узагальнення українського досвіду з підготовки медичних працівників, з'ясування основних функцій, тенденцій розвитку вищої медичної освіти в Україні від заснування – до початку XXI століття дає змогу констатувати, що саме в цей період у теорії і практиці медичної освіти відбувався значне наукове зростання, що складає основу для вдосконалення різних аспектів професійної підготовки майбутніх фахівців у галузі медицини. Зокрема, основні напрями історії і філософії вищої освіти представлено у працях В. Андрущенко, І. Зязюна, В. Кременя, О. Сухомлинської, В. Шадрікова та ін.; методологічні засади навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах України сформульовано в працях А. Алексюка, І. Беха, В. Бондаря, Н. Ничкало, Л. Хомич та ін. Особливості методики впровадження нових педагогічних технологій у навчальний процес ВНЗ з'ясовано в дослідженнях В. Беспалька, І. Богданової, А. Богуш, В. Бондаря, З. Курлянд, М. Кларіна, О. Пехоти, О. Пометун та ін.

Становлення медичної освіти започатковується тільки на певному етапі суспільного розвитку. Його витоки неправомірно шукати в первісно-громадському устрої внаслідок слабкої розвиненості його продуктивних сил, соціально-економічних відносин, культури. Окремі елементи медичної освіти, її зародження можна знайти вже в релігійній середньовічній культурі. Це підтверджують історики, які пов'язують початок вивчення медицини в нашій країні з розквітом Київської Русі (11-12 ст.).

І етап становлення і розвитку вищої медичної освіти в Україні (від заснування до початку XX ст.).

В історико-медичній літературі не існує точних даних про початок підготовки лікарів у Київській Русі. Деякі науковці, зокрема С. Бабішин, висувають припущення, що лікувальна справа вивчалась у школах «книжкового навчання» [1; с.40], інші (Е. Грибанов) [2] – відносять цей процес до більш раннього періоду – початку XI століття, коли в Києві було створено першу школу, в якій поряд з іншими предметами викладали й медицину.

Основними навчальними посібниками з медицини на той час вважали твори античних і давньоруських лікарів, які широко використовували досвід народної медицини. Але при цьому можна говорити тільки про передісторію наукової медицини і вищої медичної освіти в цілому як засобу засвоєння систематизованих знань у Давньоруській державі. Середньовічна культура не спроможна була створити інститути, які б вивчали природні явища, в її системі не міг скластися такий соціальний прошарок із учених, які б професійно присвятили себе науковій діяльності [3].

Подальший розвиток Київської Русі і її культури був припинений навалом монголо-татарських ханів (1240—1480). З цього часу історичні шляхи київських і західноукраїнських земель розійшлися на кілька століть зі шляхами розвитку північно-східної Русі. Значна роль у боротьбі проти національного пригноблення українського народу належала церковним братствам, що виникли в Україні у другій половині XVI – на початку XVII ст., які разом з культурно-просвітницькою діяльністю здійснювали і деякі медико-благодійні заходи.

У другій половині XVII ст. з'явилися начатки організації науки нового часу. Достить виразною була диференціація за спеціальностями. Окремою дисципліною була медицина, відбулася спеціалізація в її межах (військово-полкові лікарі, костоправи, «гортанні майстри»). Якісно новим у системі підготовки стало впровадження практичного навчання біля ліжка хворого. Воно започаткувало клінічний принцип підготовки вітчизняних лікарів, який надалі розвивавсь у шпитальних школах. Такі школи були новим типом навчальних закладів – медико-хірургічні школи на базі крупних шпиталей.

Програми перших вітчизняних шпитальних шкіл були більш повними на відміну від програм медичних факультетів зарубіжних університетів, і були розраховані на семи-восьмирічний термін навчання. На базі шпиталей вивчали клінічні дисципліни, особливе значення приділяли хірургії та акушерству.

Таким чином, розповсюдження науково-

медичних думок в Україні щільно пов'язане з діяльністю вітчизняних шпитальних шкіл. Вони відіграли значну роль у формуванні національних медичних кадрів, а накопичений ними досвід викладання в майбутньому було покладено в основу організації навчального процесу на медичних факультетах перших вітчизняних університетів. Значний вплив на розвиток медичної освіти в Україні мала заснована у 1725 р. академія наук, яка перетворилася в центр вітчизняної медичної науки.

В результаті активної творчої діяльності провідних науковців-медиків на початку XIX ст. в межах України була створена своєрідна система підготовки лікарів, яка багато в чому перевершувала таку в західноєвропейських країнах. Вперше було висунуто вимогу про те, щоб лікарі набували не абстрактних, а практичних знань і вмій. В навчальні програми включалися питання природознавства. У наслідок цього позначились контури оригінальної лікарської школи з клінічним методом навчання, який став основним у вітчизняних навчальних закладах [4].

Провідні вчені-медики XVIII-XIX ст., серед яких належне місце посідають вихідці з України, були початківцями нових наукових досліджень і напрямів, що, у свою чергу, сприяло розвитку медичної освіти в цілому. Так, видатний вітчизняний хірург і анатом М. Пирогов більш, ніж два десятиріччя присвятив науково-педагогічній діяльності на медичному факультеті Київського університету.

У 1841 р. М. Пирогов довів свої думки про недоліки університетського Уставу 1835 р. і обґрунтував необхідність змінити план організації навчального процесу на медичному факультеті в Києві. Відвідуючи клініки, лекції і практичні заняття, вчений багато в чому допоміг в організації навчання, сприяв підвищенню рівня наукової роботи в університеті. В січні 1857 р. М. Пирогов подав Міністерству народної освіти доповідну записку і обґрунтував необхідність відкриття університету з трьома факультетами: фізико-математичним, історико-фізіологічним і медичним [5; с. 36]. Однак проєкт відкриття університету не було вчасно реалізовано.

Медичний факультет Новоросійського університету, третій в Україні, був заснований тільки вересня 1900 р., через 35 років після заснування університету. Особлива заслуга в його становленні належить М. Пирогову, який започаткував створення медичних факультетів у Києві та Одесі. Незважаючи на величезне значення для вітчизняної медичної науки, відкриття медичного факультету не було офіційно відзначено урядом і фактично відбулось на лекції з фізики, яку читав професор Ф. Шведов, де був присутній перший декан факультета, ввидатний вітчизняний патолог В. Підвисоцький і кілька університетських професорів.

Слід зазначити, що погляди М. Пирогова на розвиток вищої медичної освіти, місце і роль лікаря в суспільстві відіграли важливу роль у формуванні світогляду багатьох вітчизняних медиків. Вони були

ініціаторами і провідниками у життя низки реформ в галузі вищої медичної освіти, особливе місце серед яких належало відкриттю вітчизняних шпитальних клінік. Зі створенням хірургічних, терапевтичних, акушерських та інших клінік на базі Харківського і Київського університетів удосконалювалась методика викладання, збільшувався об'єм і зміст програм, передбачених навчальними планами, виросла кількість практичних занять.

З кожним роком зростало коло діяльності медичної інтелігенції України, яка активно долучалась до творчої праці. Видатні українські клініцисти — В. Образцов, Ф. Яновський, Н. Стражеско, які почали свою діяльність задовго до Великої Жовтневої соціалістичної революції, зберігаючи традиції вітчизняної медицини, намагалися зрозуміти і правильно оцінити нові соціалістичні принципи розвитку медичної науки і вищої освіти. Значну роль у розвитку цих галузей науки і культури відіграли також М. Губергриць, Ф. Удинцев, В. Виноградов, В. Іванов (Київ), С. Якушевич, В. Коган-Ясний (Харків), Л. Бухштаб, Л. Дмитренко (Одеса) та інші вчені-медики, які очолювали кафедри вищих медичних навчальних закладів УРСР і готували численні кадри лікарів і науковців.

Другий етап розвитку вищої медичної освіти в Україні (XX ст.). Вже в перші роки революції виникла дискусія про те, якого лікаря має готувати вища медична школа. Умови радянської дійсності, профілактична спрямованість радянської медицини висували нові вимоги до підготовки лікарських кадрів. Необхідно було створити новий тип лікаря, який, разом із загальною медичною підготовкою, володів би основами діалектичного матеріалізму, став активним суспільним діячем. Ці вимоги були чітко сформульовані на нараді в червні 1924 р., присвяченій реформі вищої медичної освіти.

Для докорінного покращення медичної допомоги населенню, зниження захворюваності, підвищення санітарної культури необхідно було, по-перше, збільшити випуск лікарів більш високої кваліфікації; по-друге, приділити особливу увагу вивченню і впровадженню в практику охорони здоров'я, а також у клінічне навчання студентів основ соціальної профілактики, яка в боротьбі за здоров'я народу має вирішальну роль.

Водночас в уяві багатьох лікарів і вчених-клініцистів того часу все ще було наявним досить обмежене судження про профілактичне спрямування вітчизняної медицини, яке сформувалося в умовах медицини XIX і початку XX ст. М. Мудров, С. Боткін та інші видатні вчені-клініцисти розуміли значення профілактичної медицини в боротьбі з хворобами. Кращі лікарі, провідні вчені-медики, торкаючись питання високоякісної підготовки лікарських кадрів, наполегливо висували вимоги докорінної перебудови роботи кафедр, клінік на основі суто матеріалістичного світогляду. Іншою умовою, від якої залежало підвищення якості підготовки студентів-медиків, була вимога про збільшення

терміна навчання в медичних ВНЗ до шести років.

З цією метою — покращення якості підготовки лікарів — передбачали створити спеціальні довшівські середні школи з поглибленим вивченням біологічних і хімічних дисциплін. Випускники цих шкіл повинні були складати основний контингент слухачів медичних вишів.

Однак здійснити в кінці 20-х — на початку 30-х років ХХ ст. всі означені зміни не виявилось можливим.

У зв'язку з бурхливим розвитком промисловості і сільського господарства зросла потреба в медичних кадрах. Для усунення цього положення було вирішено реорганізувати вищу медичну школу, перебудувати всю систему підготовки майбутніх лікарів. Завдання на тому етапі полягало в тому, щоб шляхом розширеної і пришвидшеної підготовки, зі збереженням її якості, домогтися різкого збільшення випуску лікарів. Таке завдання вимагало створення нових форм навчання, нових навчальних закладів, змінення організаційних форм керівництва вищою медичною освітою. Зі зміцненням державного бюджету щороку збільшувались асигнування, зміцнювалась матеріальна база інститутів. Водночас з організаційно-навчальною роботою проводилась велика методична робота. У 1921—1925 рр. інтенсивно проводились пошуки нової системи викладання, яка базувалася на активному самостійному засвоєнні студентом кожної дисципліни, практичних навичок, яка найбільш повно відповідає завданням вітчизняної охорони здоров'я. Методи викладання, навчальні плани зазнавали частих змін. Під час їх внесення нерідко змінювали терміни навчання, методи викладання, форми спеціалізації тощо, але все це не зупиняло поступового руху вперед вищої медичної школи. Зміни, проникнені творчістю, були спрямовані на підготовку і виховання високоосвічених лікарів, що володіли тогочасними досягненнями медичної науки і практики.

Наступний період розвитку медичної освіти не відзначився особливими успіхами у зв'язку з початком Великої Вітчизняної війни (1941-1945). Разом з усім народом медичні працівники ставали в ряди захисників вітчизни. Вищі медичні заклади було переведено в режим військового часу з різким скороченням програми для старших курсів і організацією екстрених випусків лікарів. Протягом післявоєнних років вища медична школа пройшла складний шлях свого розвитку і вдосконалення. Сітка вищих навчальних закладів медичного профілю, що існує і в теперішній час сформувалася у 1966-1970 рр. Вона забезпечувала планову підготовку лікарів і фармацевтів з урахуванням регіональних потреб.

III етап розвитку вищої медичної освіти в Україні (з кінця ХХ ст. до сучасності). Значному покращенню організації підготовки майбутніх лікарів сприяло затвердження у 1972 році «Положення про однорічну спеціалізацію (інтернатуру) випускників лікувальних і педіатричних факультетів медичних інститутів і

медичних факультетів університетів». У кінці 1973 року за системою інтернатури працювали всі 14 медичних навчальних заклади України, які мали лікувальні та педіатричні факультети. Впровадження інтернатури мало рішучий вплив на перебудову всього навчального процесу в вищих навчальних закладах і потребувало перегляду навчальних планів і програм. Нові навчальні програми і плани докорінно змінили систему викладання теоретичних, клінічних і спеціальних дисциплін. Особливу увагу приділяли підготовці випускників до самостійної роботи. Невід'ємним складником оновленої вищої медичної освіти стало посилення виховної роботи серед студентів-медиків. Головна роль у формуванні всебічно розвинутої особистості фахівця-медика належала кафедрам гуманітарних і суспільних наук. Важливою вимогою вищої медичної освіти кінця ХХ століття було подальше покращення всієї системи підготовки лікарів. Це передбачало реалізацію кількох основних моментів: визначення оптимального об'єму практичних навичок, якими повинен володіти кожний випускник медичного ВНЗ, тобто професіограму фахівця; зміну принципів викладання низки теоретичних і клінічних дисциплін; створення інтегрованих програм і методів викладання; розробку моделі лікарів різних спеціальностей, що покляло початок нового етапу в якісному вдосконаленні системи охорони здоров'я; пошуки об'єктивних критеріїв в оцінюванні рівня підготовки фахівців (державні іспити); виховання лікаря як особистості, посилення моральних аспектів його підготовки; розробка курсу «Основи наукових досліджень» з метою залучення студентів до науково-дослідної роботи протягом усього періоду навчання; розвиток наукових досліджень з проблеми медичної освіти в Україні; постійне вдосконалення навчальних планів і програм.

Враховуючи історичні етапи розвитку професійної підготовки майбутніх лікарів слід зазначити, що для ефективного розвитку системи охорони здоров'я необхідно, щоб її складники (у тому числі кадрове забезпечення) були адекватні сучасним, якісно новим економіко-правовим відносинам. Лише в такому випадку можливо стає повноцінна консолідація та ефективна взаємодія держави, бізнесу та суспільства з питань охорони здоров'я громадян. На державному рівні з метою створення мотивації та зацікавленості медичних працівників в Україні, необхідно:

- запровадити диференціацію розміру виплати праці медичних працівників залежно від рівня їхньої кваліфікації, обсягів, якості, складності, ефективності та умов виконуваної роботи, а також безперервності стажу роботи. Для цього широко запровадити індикатори якості, процедуру анонімного анкетування споживачів послуг з охорони здоров'я для визначення ступеня задоволеності місцевої громади рівнем кваліфікації медичних працівників;
- у місцевих бюджетах щороку передбачати кошти на цільове фінансування надбавок до заробітної платні за ненормований та напружений робочий

- графік медичних лікувально-профілактичних закладів у сільській місцевості;
 – підвищення пенсій медичним працівникам, які мають безперервний стаж роботи у державних та

комунальних закладах охорони здоров'я понад 25 років – для цього необхідно внести відповідні зміни до Закону України «Про пенсійне забезпечення».

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабишин С. Д. Изучалась ли в школах древней Руси медицина? – Сов. Здравоохранение, 1975, № 12.
2. Грибанов Э. Д. История развития медицинского образования. – М.: Медицина, 1974
3. Краснобаев Б. И. Русская культура второй половины 18- начала 19 вв. – М.: Изд-во МГУ, 1983.
4. С. Громбах Материалы к истории санитарного просвещения в России в XVIII веке. – М.: Изд-во АМН СССР, 1951.
5. Криштопа Б. П. «Высшее медицинское образование в Украинской ССР». – Київ. Здоров'я. – 1985.

*Людмила Георгиевна Русалкина,
 доцент кафедри іноземних мов,
 Одеський національний медичний університет,
 ул. Пастера, 2, г. Одесса, Україна*

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ І СТАНОВЛЕННЯ ПРОФЕСІОНАЛЬНОЇ ПОДГОТОВКИ ВРАЧЕЙ В УКРАЇНІ

Актуальність дослідження. Важливіми сферами соціальної життя є охорона здоров'я та медична освіта. Дослідження їх розвитку є важливим, оскільки з середини 80-х рр. ХХ ст. і до теперішнього часу відбувається реформування та пошук шляхів ефективного навчання лікарів та досягнення високого рівня організації медичної допомоги населенню. На жаль, зміни в цих сферах відбуваються шляхом переходу від безкоштовної та загальнодоступної допомоги до платної медицини, що відбувається паралельно з освітою лікарів. Дослідження історії вітчизняної медицини допомагає краще зрозуміти та оцінити позитивний досвід охорони здоров'я, передбачити основні напрями її подальшого розвитку.

Історія охорони здоров'я та медичної освіти є частиною соціальної історії суспільства і на даний момент найменше вивчена дослідниками. Це пояснюється тим, що проблематика, пов'язана з навчанням лікарів та організацією охорони здоров'я, знаходиться в межах міждисциплінарного простору на стику історії, медицини та освіти. Розуміння соціальної історії регіону неможливо без вивчення цих сфер.

Охорона здоров'я та медична освіта на всіх етапах історичного розвитку були тісно пов'язані, так як підготовка лікарів, їх спеціалізація, кількість випускників безпосередньо залежали від потреб практичного охорони здоров'я. Крім того, довгий час (на протязі практично всієї ХХ ст.) ці соціальні сфери перебували під єдиним керівництвом: спочатку Народного комісаріату охорони здоров'я, а потім Міністерства охорони здоров'я.

Наукова значимість статті актуалізується тим, що проблеми розвитку медичної освіти та охорони здоров'я в Україні в історичній історіографії висвітлені недостатньо.

Об'єктом дослідження виступає охорона здоров'я та медична освіта.

Предметом дослідження є виникнення, розвиток та особливості системи охорони здоров'я та медичної освіти в Україні в різні історичні епохи.

Ключові слова: підготовка лікарів, професійна підготовка, вища медична освіта.

*Liudmila Rusalkina,
 Associate Professor of Foreign Languages Department,
 Odessa National Medical University,
 2, Pastera Str., Odessa, Ukraine*

RETROSPECTIVE ANALYSIS OF DEVELOPMENT AND BECOMING PROFESSIONAL TRAINING OF DOCTORS IN UKRAINE

The relevance of the research. The most important spheres of social life are health care and medical education. The study of their development is significant because from the mid-80's. XX century up to the present time there has been a reform and search for ways to effectively train health professionals and achieve a high level of organization of medical care for the population. Unfortunately, the changes in these areas are on the way of the transition from free and public assistance to paid medicine, the same happens to the education of the physicians. Studying the history of the Ukrainian medicine helps to understand and evaluate the positive experience of health care, to foresee the main directions of its subsequent development.

The history of health and medical education is part of the social history of society and is currently least studied by researchers. This is explained by the fact that the problems associated with the training of physicians and the organization of health care are within the interdisciplinary space at the junction of history, medicine and education.

Understanding the social history of a region is impossible without studying these areas.

Health care and medical education at all stages of historical development were closely linked, since the training of physicians, their specialization, the number of graduates directly depended on the needs of practical health care. In addition, for a long time (during almost the entire XX century), these social areas were under the same leadership: first the People's Commissariat of Health, then the Ministry of Health.

The scientific significance of the article is actualized by the fact that the problems of the development of medical education and health care in Ukraine are not sufficiently covered in national historiography.

The object of the research is health care and medical education.

The subject of the study is the emergence, development and characteristics of the health care system and medical education in Ukraine in different historical epochs.

Key words: physicians' training, professional training, higher medical education.

Подано до редакції: 11.03.2017 р.

Рекомендовано до друку: 25.03.2017 р.

Рецензент: д.пед.н., професор А. М. Бозуш